

Vefeyat Obituary

Hadis Alanındaki alışmalarıyla Tanınan Hollandalı Oryantalist: Harald Motzki (1948-2019)

25 Ağustos 1948'de Almanya'nın Berlin eyaletindeki Reinickendorf'ta dindar Katolik bir ailede doğan Harald Motzki, hayatının ilk altı yılını burada geçirdi. Daha sonra ailesiyle birlikte Almanya'nın güneybatısında yer alan Saarland eyaletinin başşehri olan Saarbrücken şehrine taşındı ve orada önce Katolik ilkokuluna, ardından ortaokul ve lise eğitiminin birlikte verildiği hümanist liseye devam etti. Dindar Katolik bir aileden gelen, kilise âyinlerinin müdavimi hatta âyin yardımcısı olan Motzki'nin hümanist öğretinin ön planda olduğu bu kurumda aldığı eğitim, onun hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira burada aldığı hümanist öğretinin etkisiyle ilk defa bu dönemde kiliseye yönelik sorgulamalarda bulunmuştur. Saarland eyaletinin başşehri ve aynı zamanda Fransa ile Almanya sınırında bir şehir olan Saarbrücken'de yaşadığı çok kültürlü hayat ile kendisinin farklı kültürlere yönelik yoğun ilgisi, Motzki'nin bu yıllarında önemli izler bırakmıştır. Tarihe olan merakı sebebiyle gençlik yıllarında Antikçağ, Ortaçağ tarihi, eski Mısır ve başka kültürler hakkında yoğun okumalar yaptı. Özellikle lisede aldığı hümanist eğitimin tesiriyle Yunanistan, Roma ve felsefe hakkında çok kitap okuduğunu belirten Motzki, o dönemde Yunanca, Latince ve Fransızca da bilmekteydi. 1968 yılında tamamladığı lise eğitiminin, aslında onun hem ilgilerinde hem de üniversitedeki bölüm seçiminde etkili olduğu söylenebilir.

Dinî bilgiyi Hıristiyanlığı esas alan bir teoloji fakültesinde değil de kilise dogmalarından uzak bir felsefe fakültesinde almayı tercih ederek mukayeseli din bilgisinin okutulduğu sayılı üniversitelerden biri olan Bonn'a giden Motzki, orada İncil ve Tevrat eğitimi olarak tarihsel eleştiri ve metin analiz yöntemlerini öğrenmiştir.¹ Mukayeseli dinler tarihinin yanı sıra ilgi duyduğu dinlerin metinlerini bizzat orijinal kaynaklarından okuma düşüncesi, onu İbrânice ve Arapça vasıtasıyla Tevrat ve İncil öğrenimine ve mukayesesine sevk etmiştir. Kendi dönemindeki arkadaşlarının ilgi alanı Çin, Japonya, Hindistan gibi bölgelerin kültür ve dinlerine yönelik iken o, Hıristiyanlık ve İslâm ile yakından ilgilenmiştir. Bu dönem aldığı eğitime özellikle Tevrat-İncil öğrenimi sırasında gördüğü tarihî-tenkitçi metin analiz yöntemine büyük bir anlam yükleyen Motzki, Bonn'da özellikle Prof. Antonius H.J. Gunneweg'den (ö. 1990) aldığı Tevrat eğitimine, Sorbonne'da (1970'li yılların başı) İncil üzerine yaptığı metin analizlerine hayli önem atfederek, o dönemki eğitimiyle gurur duyduğunu ve çalışmalarını sırasında bu eğitimden hayli istifade ettiğini dile getirir.²

1974 yılında Bonn Üniversitesi'nde *Schamanismus als Problem religionswissenschaftlicher Terminologie* (Din bilimi terminolojisinde problem olarak Şamanizm) başlıklı yüksek lisans tezini mukayeseli dinler bilimi bölümünde din biliminde kullanılan kavramların değeri ile ilgili olarak hazırladı. 1977 yılında aynı başlıkla yayımlanan bu çalışma, din biliminde kullanılan kavramların bilimsel çalışmalar için yeterince belirlenip belirlenmediği, çeşitli kültürlerde oluşan tarihî olayların aynı kavramlarla izah edilip edilemeyeceği, birbirine benzeyen ancak aynı olmayan olaylara aynı kavramların teşmil edilip edilemeyeceği gibi felsefî soru(n)ların merkezinde kaleme alınmıştır. Eser, İslâm ile doğrudan bir bağlantıya sahip olmasa da esasında Motzki'nin dinlerin mukayese edilişi sırasında kullanılan metod, kavram ve teorilerin gerçekten empirik-bilimsel olup olmadığı hususundaki ilgisinin bir neticesidir.

Yüksek lisans çalışmasından sonra Motzki, yine Bonn Üniversitesi'nde metodolojik sorunların kendisini sevk ettiği İslâm bilimi eğitimine başladı. İslâm dünyası hakkındaki bilgisini artırma, hassaten tarihî-tenkitçi metodları uygulama amacıyla bu alana yöneldiğini belirten Motzki, bu isteğini o dönemde Almanya'da İslâm tarihi alanında en yetkin isimlerden olan Albrecht Noth ile (ö. 1999) gerçekleştirerek doktora tezini onun danışmanlığında hazırlamak istedi. Noth gibi hem Avrupa hem de İslâm tarihiyle ilgili bir konuyu incelemeyi arzuluyor, ama aynı zamanda müslüman ve Avrupalı azınlıklar sisteminin mahiyetini tespit etmeyi istiyordu. Bundan dolayı Mısır'ın Fransa

1 Hıdır, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti", s. 275-83.

2 Uçar, "Prof.Dr. Harald Motzki ile Hayatı ve Eğitim Arka Planı Üzerine", s. 182.

tarafından zaptının oradaki azınlıklar sistemini nasıl etkilediğini inceleme-ye yönelerek Avrupa ve Mısır'da aynı dönemde mevcut bir fenomen olarak azınlık meselesini ele aldı.³ *Dimma und Egalite: Die nichtmuslimischen Minderheiten Ägyptens in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts und die Expedition Bonapartes*⁴ başlıklı doktora tezi, kolonyalizm devrinde Avrupalı ve müslüman azınlıklar sistemine dair idi ve 1978 yılında tamamlandı (Bonn Üniversitesi). Yakın tarih çerçevesinde Mısır tarihçesi XVII. yüzyıl, Zımmiler ve Napolyon'un Mısır seferini konu edinen doktora teziyle Motzki, 1980'de Almanya Bilim ve Kültür Bakanlığı tarafından verilen Heinz-Maier-Leibnitz ödülüne layık görülmüştür.

XVIII. yüzyıl Mısır'ını konu edinen doktora tezinden sonra Motzki, Freiburg'daki Tarih Antropolojisi Enstitüsü tarafından yürütülen "Çocukluk, Gençlik ve Aile" konulu bir araştırma projesinde yer alarak İslâm'ın erken dönem kaynaklarını yakından tanımaya başladı (1979-1983). Bu proje kapsamında İslâm'ı ve müslüman toplumunun ilk yüzyıllarını araştırmakla görevlendirilen Motzki, ilk defa İslâm'ın erken dönem kaynaklarıyla ilgilenme fırsatı bulmuştur. Bu sırada, belirli bir dönemin toplumsal gerçeklerini yansıtmada elindeki kaynaklara ne kadar güvenebileceğine dair şüphesiyle metodik sorunlara yoğunlaştı. Böylece bir tarihçi perspektifiyle öncelikle kaynak tenkidine yöneldi ve mevcut kaynakların değerini tespit etmeyi amaçladı. İlgili proje kapsamında evlilik ve boşanma hakkında sosyal ve tarihî bir inceleme yapmaya koyulan Motzki, tam da bu aşamada Ignaz Goldziher (ö. 1921) ve Joseph Schacht'ın da (ö. 1969) ilgilendiği konulara rastladı. Mevcut kaynakların hangi zamana ait olduğu sorusu, onu ana akım oryantalist çizginin temsilcileri olan bu isimlerle karşılaştırdı.

Evlilik ve boşanma konusunun ayrıntılarını ararken İslâm hukukunun gelişimini ve toplumsal uygulamayı yakalayabilmek adına fetvalara yönelen Motzki, fetvaların başlangıcına dair soruların izini sürerken Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'ine denk geldi. İlgili kitabın herhangi bir doğru haber içerip içermediği ya da uydurma rivayetleri muhtevi olup olmadığı fikri, onu kaynak analizi yapma düşüncesine sevketti. Bu aşamada Goldziher'in ama özellikle Schacht'ın öne sürdüğü tezlerin büyük bir kısmının tâdil edilmesi fikrine sahip oldu. Yüksek lisans ve doktora sonrasında yer aldığı

3 Mukayeseye dayalı olarak tasvirî bir şekilde hazırlanan bu doktora tezinde Motzki, XVII. yüzyıla kadar her iki bölgede sistemin nasıl olduğunu tespit etmeye çalıştı. Fransız İhtilali'ne kadar Avrupa'daki azınlıklar sisteminin ne şekilde geliştiği üzerinde durdu ve aynı dönem içinde her iki bölgedeki sistemi karşılaştırdı.

4 Bu çalışma, 1979'da "Studien zum Minderheitenproblem im Islam" (İslâm'da azınlık meselesi üzerine çalışmalar) adlı seri içerisinde şu adla yayımlandı: *Dimma und Egalite*.

bu projeyi kendi gelişiminin üçüncü aşaması olarak kabul eden Motzki, ilgili projenin kendisine çok katkı yaptığını⁵ ve onu bu noktaya taşıyan hususun da bütün araştırmalar için vazgeçilmez kabul ettiği şüphe ve sürekli gözden geçirme kriterleri olduğunu söylemektedir.

1978-1981 yılları arasında Almanya'da Bremen Üniversitesi'nde İslâmî Araştırmalar ve Arapça Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunan Motzki, 1983-1989 yılları arasında da Hamburg Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak görev yaptı. 1989 yılında Hamburg Üniversitesi'nde habilitasyon (doçentlik) tezi olarak kabul edilen ve 1991'de yayımlanan *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz: Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts* adlı eser, Batı'da büyük bir ilgi görmüş ve *The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh before the Classical Schools* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*inden hareketle İslâm hukukunun Mekke'de ilk iki yüzyıldaki durumunu inşa etmektir. O, bu amacı içerik bakımından aynı olan rivayetlerin isnat ve metin birliğinde formel kısıtlardan hareket etmek suretiyle ilgili rivayetin, zaman bakımından ne kadar geriye doğru götürülebileceğini ortaya koyarak gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmasıyla 1991 senesinde doçent olan Motzki, aynı yıl Hollanda'nın doğusunda, Gelderland vilayetinde yer alan bir şehir olan Nijmegen'daki Radboud Üniversitesi'nde (Radboud Universitet Nijmegen) Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nde görev yaptı. 2000 yılında profesör ünvanını alarak Kur'an tarihi, ilk dönem İslâm fıkhi ve hadislerin gelişimi üzerine yoğunlaşarak aynı üniversitede çalışmalarını sürdürdü. 2011 yılında sağlık sorunları sebebiyle emekliye ayrılan Motzki, hayatının sonuna kadar çalışmalarına devam etmiştir.

Nijmegen'dan 30 km. uzakta Almanya tarafında Kleve ve Goch şehirleri civarında son on yılını geçiren Motzki, çeşitli sağlık problemleri yaşadıkdan sonra 8 Şubat 2019'da öldü. Cremation olarak ifade edilen özel bir teknikle cesedi yakılan Motzki için 22 Şubat 2019'da Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde bulunan Goch şehrinde sade bir tören düzenlendi.

Almanca, İngilizce ve Hollandaca kaleme aldığı pek çok makale, kitap, madde, editöryal çalışması bulunan Motzki'nin çalışmaları daha ziyade hadis ve hadis kaynak tenkidi, Kur'an ve Kur'an tarihi, siyer ile ilgili rivayetlerin yeniden inşası, tarih ve antropoloji, fıkıh ve fıkıh kaynak tenkidi konularında yoğunlaşmaktadır.⁶ Motzki'nin çeşitli eserleri Arapça ve Türkçe başta olmak

5 Uçar, "Prof.Dr. Harald Motzki ile Hayatı ve Eğitim Arka Planı Üzerine", s. 184.

6 Motzki'nin eserlerinin tam listesi için bk. *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam*, s. 13-27; ayrıca bk. Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, s. 46-59.

üzere farklı dünya dillerine çevrilmiştir. *The Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci ve üçüncü edisyonlarında pek çok madde yazan Motzki'nin onuruna Brill Yayınevi 2011 yılında bir çalışma yayımlamıştır.⁷

Oryantalist literatürde tayin edici bir ekolü temsil ettiği bilinen Goldziher, Schacht ve Juynboll'un tezlerini mutlak doğru kabul etmek yerine göreceli bir düzeyde incelemeye tâbi tutmayı esas alan Motzki, Batı'da farklı bir anlayışı temsil etmektedir. Şüphesizliği ilk kriter olarak benimseme konusunda selefleri olan oryantalistlere benzeyen Motzki, ulaştığı neticeyi sürekli gözden geçirme konusundaki ısrarı sebebiyle onlardan farklılaşmaktadır. Motzki, diğer oryantalistleri yetersiz ve farklı literatür içinde kaleme alınan kaynakları yazdıkları amacı göz önünde bulundurmadan kullanmaları ve sınırlı sayıda veriden hareketle genel sonuçlara varmaları sebebiyle eleştirmiştir.⁸ Bu bağlamda Motzki'nin Schacht'ın Zührî hakkındaki iddialarını eleştirdiği *Der Fiqh des-Zuhrî: die Quellenproblematik*, Juynboll'un Nâfi' ile ilgili tenkitlerine cevap verdiği *Quo vadis, Hadît-Forschung?*, Irene Schneider'in çalışmasını eleştirdiği *The Prophet and the Debtors* ve Norman Calder'ın İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını tarihlendirmesini eleştirdiği *The Prophet and the Cat*⁹ gibi eleştirel çalışmaları zikredilmeye değerdir. Ayrıca Motzki, hem Schacht ve Juynboll'un hem de Herbert Berg gibi metinle birlikte isnadı da incelemeye tâbi tuttuğunu iddia eden isimlerin "isnad cum matn" yöntemini kullanım usullerinde gördüğü yanlışları da dile getirmiştir.¹⁰ Yayımlanmasından yaklaşık sekiz sene önce Motzki'nin editörlüğüne başladığı *Hadith: Origins and Developments* adlı kitap, yine kendisi tarafından kaleme alınan ve önemli değerlendirmeleri ihtiva eden elli sayfalık bir giriş bölümüne sahiptir.

Motzki'nin Batı'daki hadis çalışmalarına kazandırdığı en önemli yöntem hiç şüphesiz isnat ve metni beraber kullanarak geliştirdiği ve hadisleri tarihlendirmede kullandığı "isnad cum matn" yöntemidir. Esasında Motzki, söz konusu yöntemi ilk defa uygulayan oryantalist olmayıp, ilgili analizi birçok çalışmada tatbik etmekle birlikte özellikle tarihlendirme yöntemleriyle ilgili tartışmalarda bu teoriyi savunan, teorinin çerçevesini ve uygulanışını örnekler üzerinden gösteren bir araştırmacı olduğu için önem arz etmektedir. Kaynak

7 *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam*.

8 Motzki, *The Murder of Ibn Abi l-Huqayq* adlı makalesinin sonunda, Batılı ilim adamlarının kaynak kullanımlarındaki seçmeci tarzları ve bunun uygunsuz şekilde sonuçlandığı üzerinde durmaktadır.

9 Yılmaz, Rahile Kızılıkaya, "Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek: Norman Calder'ın Muvatta'ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler", *İlahiyat Akademi*, 7-8 (2018): 269-82.

10 Motzki, "The Origins of Muslim Exegesis: A Debate", s. 231-303.

tenkidi yapılırken rivayetlerin hem metninin hem de isnadının birlikte incelenmesini öneren ve müşterek râvi teorisinde belli değişiklikler yapan Motzki, “isnad cum matn” (isnat ve metin) yöntemini bir hayli metin üzerinde uygulamaya imkânı bulmuştur.¹¹ Bu sebeple Motzki'nin birçok noktada şüphecilerden ayrılarak mutavassıt bir konum sergilediği söylenebilir. Motzki, amacının hadislerin sihatini tespit değil, tarihlendirme olduğunu ifade etmektedir.¹² Motzki, hadislere genel olarak itimat edilmesi veya şüpheyle yaklaşılması fikrinden hareket etmemektedir. Ona göre bu tür bir değerlendirme ancak çok sayıda haberin tarihlendirilmesinden sonra mümkün olabilir.

Gerek kaynak tenkidi gerekse rivayetlerin tarihlendirilmesi açısından yeni analiz yöntemleri geliştirmek ve bu yöntemleri ilk dönem fıkıh ve hadis literatüründeki rivayetler üzerinde denemesi sebebiyle henüz Motzki hayatta iken bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda kendisinin ve çalışmalarının önemiyle ilgili vurguda bulunulmak üzere söylenen bazı ifadeleri şöyle sıralamak mümkündür: “Yaşayan en önemli hadis ve İslâm hukuku bilgini”;¹³ “hadislere itimat edenlerin en büyük desteği”;¹⁴ “Batı'da hadislere müslüman âlimlerin gösterdiği saygının benzerini gösteren ilk araştırmacı.”¹⁵

Bibliyografya

- Berg, H., “The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh before the Classical Schools by Harald Motzki”, *International Journal of Middle East Studies*, 36/2 (2004): 288-89.
- Brown, Jonathan A. C., *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*, Oxford: One World Publications, 2009.
- Hıdır, Özcan, “Harald Motzki: Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4 (2004): 275-83.
- Kızıl, Fatma, *Müşterek Ravi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Melchert, Ch., “The Early History of Islamic Law”, *Method and Theory in the Studies of Islamic Origins*, ed. H. Berg, Leiden: Brill, 2003, s. 293-324.
- Motzki, H., “Der Fiqh des-Zuhrî: die Quellenproblematik”, *Der Islam*, 68/1 (1991): 1-44. Türkçe tercümesi için bk. “İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi”, çev. Fatma Kızıl, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 3/2 (2005): 129-68.
- Motzki, H., “Quo vadis, Ḥadîṭ-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: Nafi' the mawlâ of Ibn 'Umar, and His Position in Muslim Ḥadîṭ Literature”, *Der Islam*, 73/1 (1996): 40-80.
- Motzki, H., “The Murder of Ibn Abî l-Huqayq”, *The Biography of Muhammad: The Issues*

11 Ayrıntılı bilgi için bk. Kızıl, *Müşterek Ravi Teorisi*, s. 174-230.

12 Uçar, “Harald Motzki ile Hayatı, İlmî Kariyeri ve Fikirleri Üzerine”, s. 308.

13 Berg, “The Origins of Islamic Jurisprudence”, s. 288.

14 Melchert, “The Early History of Islamic Law”, s. 297, 304.

15 Brown, *Hadith*, s. 226.

- of the Sources, ed. H. Motzki, Leiden: Brill, 2000, s. 170-239.
- Motzki, H., “The Origins of Muslim Exegesis: A Debate”, *Analysing Muslim Traditions: Studies in Legal, Exegetical, and Maghāzī Hadīth*, ed. H. Motzki, Leiden: Brill, 2010, s. 231-303.
- Motzki, H., “The Prophet and the Cat”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 22(1998): 18-83. Türkçe tercümesi için bk. “Peygamber ve Kedi”, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, çev. Bekir Kuzudişli içinde, s. 175-235.
- Motzki, H., “The Prophet and the Debtors: A Hadīth Analysis under Scrunity”, *Analysing Muslim Traditions: Studies in Legal, Exegetical, and Maghāzī Hadīth*, ed. H. Motzki, Leiden: Brill, 2010, s. 125-208.
- Motzki, H., *Die Anfänge der islamischen Jurisprudenz*, Stuttgart: Kommisionsverlag Franz Steiner, 1991.
- Motzki, H., *Dimma und Egalite: Die nichtmuslimischen Minderheiten Aegyptens in der zweiten Haelfte des 18. Jahrhunderts und die Expedition Bonapartes: 1798-1801*, Bonn: Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität, 1979.
- Motzki, H., “Introduction”, *Hadīth: Origins and Developments*, ed. H. Motzki, Aldershot: Ashgate, 2004, s. XIII-LXIII.
- Motzki, H., *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, trc. Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam: Essays in Honour of Harald Motzki*, ed. N. Boekhoff van der Voort v.dğr., Leiden: E.J. Brill, 2011.
- Uçar, Bülent, “Prof. Dr. Harald Motzki ile Hayatı ve Eğitim Arka Planı Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/2 (2003): 181-87.
- Uçar, Bülent, “Harald Motzki ile Hayatı, İlmî Kariyeri ve Fikirleri Üzerine”, H. Motzki, *Batı’da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, trc. Bülent Uçar, İstanbul: Hadisevi, 2006, s. 295-348.
- Yılmaz, Rahile Kızılkaya, “Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek: Norman Calder’ın Muvatta’ı Tarihlemesine Yöneltilen Eleştiriler”, *İlahiyat Akademi*, 7-8 (2018): 269-82.

Rahile Kızılkaya Yılmaz, Dr.Öğr. Üyesi
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCID 0000-0003-2711-7914

DOI 10.26570/isad.572003